

Klub 231, ministerstvo vnitra a jeho analytický odbor v roce 1968

Podle některých historiků a filozofů spočívá drama českých, respektive československých dějin v neustále přetrhávané dějinné paměti. Jak se dívat na zemi, v níž musí být mnohé zapomenuto, kde se události, které se odehrály, ve skutečnosti neodehrály, lidé, kteří se aktivně účastnili dění, měli být navěky zapovězeni a kde převlékání kabátů bylo velice častým jevem. Skutečně demokratická vrstva české společnosti nebyla ještě po pouhých dvaceti letech existence Československé republiky v letech 1918–1938 dostatečně silná a etablovaná, aby dokázala vydržet nápor dvou totalitních režimů. Demokratické návyky v české duši ještě nezakořenily tak hluboko.

Na druhé straně bylo ono vědomí již tak silné, aby v šedesátých letech dvacátého století mohlo být znovu posilováno. Ano, souvisí to i s charakterem komunistického režimu, který své „třídní nepřátele“ již nepopravoval. Ale za mřížemi zůstávaly stovky obětí politických procesů z let minulých a další stovky k nim přibývaly i v těchto, pro mnoho lidí relativně svobodných a krásných šedesátých letech. Rok 1968 se stal pro řadu obyvatel Československa rokem zmařených nadějí.

≈

ZASTAVENÍ 1

Snaha demonstrovat úspěchy socialistického zřízení se projevila ve dvou událostech roku 1960; novou ústavou a v ní zakotvenou vedoucí rolí KSČ ve státě i změnou názvu státu z Československé republiky na Československou socialistickou republiku (ČSSR) bylo oficiálně vyhlášeno vítězství socialismu v čs. státě. U příležitosti 15. výročí osvobození Československa vyhlásil prezident republiky Antonín Novotný rozsáhlou amnestii. Ta se týkala 5319 lidí celkem z 8708 obětí politických procesů, dosud se nacházejících v čs. věznicích a NPT, a také 5600 z celkem 23 023 odsouzených za kriminální trestné činy. Ovšem z amnestie byly vyloučeny takřka tři tisíce vězňů považovaných za inspirátory tzv. protistátní činnosti. Součástí amnestie bylo také prominutí vedlejších trestů u odsouzených, kteří byli propuštěni z výkonu trestu před rokem 1960. V roce 1962 následovala další amnestie, při níž bylo propuštěno 2520 osob, a v roce 1965 bylo při amnestii prezidenta republiky propuštěno 170 politických vězňů. Prezident Antonín Novotný do konce roku 1967 udělil 1359 individuálních milostí. Na druhou stranu se udává, že i v šedesátých

letech minulého století se za mřížemi československých vězeňských zařízení nacházelo kolem 2300 politických vězňů.

Amnestie z šedesátých let opožděně reagovaly na první fázi procesu destalinizace z roku 1956. Konzervativní komunistické vedení se tak pokusilo odstranit „své hříchy minulosti“ „tichou cestou“. Obětem politických procesů se nedostalo žádné rehabilitace, jež by z nich sejmula označení viníka. Spíše se jednalo a jednostranné gesto dobré vůle, které umožnilo propustit neprávem odsouzené (zdaleka ne všechny) na svobodu. Ale před veřejností a úřady si s sebou i nadále nesli osudové znamení zločince a jakékoli (ne)vědomé „porušení“ socialistických zákonů pro ně mohlo znamenat návrat za mříže.

Státní bezpečnost měla ve všech krajích přehled o propuštěných politických vězňích. V pravidelných intervalech zasílaly krajské správy do Prahy na ministerstvo vnitra a sekretariát I. náměstka MV zprávy o chování, názorech, postojích, náladách a prvních dojmech po návratu z vězení.

≈

Již 27. března 1968 se podařilo budoucím zakladatelům K 231 dosáhnout přijetí na ministerstvu vnitra. Vztah ministerstva a Klubu 231 ale vůbec nebyl tak idylický, jak by se mohlo zdát z popisu setkání Jaroslava Brodského a Václava Palečka s ministrem vnitra Josefem Pavlem v dubnu roku 1968 v knize *Řešení gama*:

„Kdo je ten, s nímž jsme večer předtím jednali? Je to onen sovětský agent, který před dvaceti let ozbrojil dělníky a hnal je jako nadšené stádo ulicemi Prahy, aby proklestili cestu Sovětům na evropskou křižovatku? Je to stále ten, jenž byl z pověření Zorinova zakladatelem onoho obludného trojúhelníkového systému fízlů: kontrola – superkontrola – hyperkontrola? Je to trojský kůň, který se dnes s vyraženými zuby vrací? Kam směřují jeho návrhy, abychom spolupracovali s komisí jeho ministerstva, kterou vybavil širokou pravomocí, aby pomohla zacelit rány, které on zasadil dřívě, než byl sám zasažen? Anebo je to kdysi on a dnes někdo jiný? Ale pak: kdo to je?“¹

I uvnitř samotné Státní bezpečnosti docházelo k pnutí mezi zastánci demokratizace československých poměrů a přívrženci „starých pořádků“. A přestože se vydávaly rozkazy, které v řadě věcí omezovaly činnost Státní bezpečnosti ve směru „dovnitř“ československé společnosti (agenturní rozpracovávání, využití operativní techniky, vyšetřování apod.), řada příslušníků tato nařízení obcházela nebo zcela ignorovala. Mezi některými také panovala obava z toho, že dojde ke značnému oslabení pozice Státní bezpečnosti, a tedy i k přerazování příslušníků Státní bezpečnosti k Veřejné bezpečnosti. I to se mohlo negativně promítnout do atmosféry na II. správě.

▶▶▶

1 BRODSKÝ, Jaroslav: *Řešení Gama*. Lidové noviny, Praha 1990, s. 141.

≈

ZASTAVENÍ 2

Co se týká práce Státní bezpečnosti v šedesátých letech dvacátého století směrem dovnitř české a slovenské společnosti, a tady mi prosím dovolu zkratku, neustále přežíval systém nastavený již v předchozím období: úkoly, poslání, vlastní metody práce nebyly právně upraveny, činnost se řídila interními předpisy ministra vnitra a usneseními ÚV KSČ, přesněji prací jeho 8. oddělení a některých vedoucích funkcionářů Komunistické strany Československa. Například v červnu roku 1966 předsednictvo ÚV KSČ přijalo dokument, v němž se jako jeden z nejdůležitějších úkolů čs. kontrarozvědky zdůrazňuje „*boj proti trestné činnosti proti republice, která je prováděna zbytky vnitřních nepřátel a protispolečensky jednajících občanů*“. Pro náš příspěvek je důležité, že jednou ze skupin, na niž se příslušníci Státní bezpečnosti aktivně zaměřovali, byli bývalí političtí vězni. Státní bezpečnost stála mimo vliv vlády a kontroly ústavních orgánů. Státní bezpečnost byla jedním z nosných sloupů oné vlády jedné strany a komunistické ideologie.

Je nutné mít rovněž na paměti, že komunistický režim a jeho represivní aparát nepracoval tak nesystematicky, jak by se mohlo na první pohled zdát. V šedesátých letech dvacátého století existoval na II. správě MV tzv. analytický odbor, jehož jedno oddělení se vždy věnovalo mj. problematice „*rozboru činnosti nepřátelských osob z řad bývalých potrestaných*“. Navíc od druhé poloviny roku 1965 se na ministerstvu vnitra zpracovávaly „státobezpečnostní“ vyšetřovací spisy z padesátých let. Po vzniku Hlavní správy Státní bezpečnosti v dubnu roku 1966 přešlo zpracování této problematiky na Statisticko-evidenční odbor, respektive na jeho druhé oddělení. Jazykem tehdejšího ministerstva vnitra se věc zdůvodňovala „*zvýšením serióznosti uložených materiálů, přesností centrální operativní evidence a získáním uceleného přehledu o činnosti ilegálních skupin souzených v letech 1948–1954 pro kontrarevoluční trestnou činnost*“.² Jeden důvod zmiňován nebyl, ale bezpochyby hrál důležitou roli: Státní bezpečnost hodlala vytipované případy „popularizovat“, propagandisticky využívat ve svůj prospěch a pro zdůvodňování nutnosti vlastní existence.

≈

▶▶▶

- 2 Archiv bezpečnostních složek (dále jen ABS), fond (f.) A 34 (II. správa SNB – Správa kontrarozvědky pro boj s vnějším nepřítelem), inv. j. 2928; Vyhodnocení plnění služebních úkolů statisticko-evidenčního odboru HS StB v r. 1966. Do konce roku 1966 bylo pracovníky MV tematicky zpracováno 1255 vyšetřovacích spisů se 7891 odsouzenými osobami. Z výroční zprávy plyne, že 59 případů pracovníci MV ohodnotili jako vhodné k propagandistickým účelům.

Státní bezpečnost měla často velmi podrobné informace o shromážděních bývalých politických vězňů na úrovni okresů i o zakládání jednotlivých poboček v krajích. K velkému množství volených představitelů K 231 se za spolupráce jednotlivých správ a krajů získávaly informace o jejich životě, „protistátní trestné činnosti“, výkonu trestu i chování po propuštění. Jazyk těchto dokumentů se příliš nelišil od toho z let padesátých.

Na centrální úrovni se činností nejen Klubu 231 zabývala Hlavní správa Státní bezpečnosti, respektive její analytický odbor. Později se to zdůvodňovalo následovně: „*Stále sílí tlak tisku, rozhlasu a televize, který přeruštal míru objektivity, vytvářel paušální nedůvěru v celou složku [Státní bezpečnost] a ve všechny pracovníky, znehodnocoval veškerou jejich práci za posledních 20 let, vyvolával v nich pocity nejistoty a deprese. (...) Rovněž tak různá seskupení osob z minulosti odsouzených pro vážnou trestnou činnost [sic] nebyla sledována, takže se ztrácel přehled o tom, kde jde o nebezpečná seskupení a kde jde o nezávadnou spolkovou činnost nebo jinou veřejně prospěšnou činnost.*“

Velmi kriticky již v průběhu Pražského jara celá řada pracovníků ministerstva vnitra vnímala činnost nového ministra vnitra Josefa Pavla: „*Od nově jmenovaného ministra Pavla všichni očekávali, že se bude zajímat o jejich potíže. Ten se však distancoval svými vystoupeními v tisku, v rozhlase, televizi, podpořil útoky na Státní bezpečnost, její zaměření a zejména formy práce.*“³

Na analytickém odboru v průběhu dubna roku 1968 vznikla tzv. tisková skupina, nejprve o dvou pracovnících, která dostala za úkol připravit fakticky obhajobu činnosti bezpečnostního aparátu v letech 1948–1968. Dělo se tak například formou tiskových zpráv, novinových článků, podkladů pro vedení ministerstva vnitra při tiskových konferencích apod.⁴ Tisková skupina na základě uveřejňovaných článků v denním tisku vytipovala několik konkrétních případů z let padesátých, které měly charakterizovat práci bezpečnosti a na nichž bylo možné předvést úkoly, které měly a mají bezpečnostní složky z pohledu vedení ministerstva vnitra v popisu práce řešit. Skupina dále připravovala pro vnitro odpovědi pro případ, že by se na něj obrátily sdělovací prostředky s konkrétním dotazem. Při stále častějších útocích na činnost ministerstva vnitra a bezpečnostního aparátu v minulosti byla tisková skupina personálně posílena.

Kromě toho již v polovině května roku 1968 náměstek ministra vnitra Jan Záruba rozeslal všem náčelníkům krajských správ následující příkaz: „*V poslední době jsou*

►►►

3 ABS, f. A 34, inv. j. 2720, Zhodnocení situace před a po lednu 1968.

Velmi zajímavou publikací na téma Pražské jaro a občanská společnost chystá historik Jiří Hoppe.

4 ABS, f. A 34, inv. j. 2575: Po prostudování všech publikovaných případů v denním tisku bylo vypracováno celkem 14 otázek a odpovědí, jak z hlediska práce bezpečnosti v 50. letech, tak i ze současného postavení a úkolů v boji proti vnějšímu nepříteli. V této skupině otázek byla rovněž řešena otázka použití zpravodajské techniky. Přesto, že materiál byl v pozdější době vzhledem k uveřejňovaným útokům v denním tisku několikrát přepracováván, byl v původní podobě rozmnožen a použit s. Dubským pro některé projevy s. ministra vnitra.

vytvářeny v různých místech naší republiky organizace K 231, které dosud nebyly ministerstvem vnitra schváleny. Do těchto vznikajících organizací pronikají i některé osoby, které by s prohlášeným charakterem a posláním organizace neměly mít nic společného. Jsou to lidé, kteří byli prokazatelně agenti nepřátelských rozvědek, příslušníci bývalých vykořisťovatelských tříd, již byli po právu postiženi revoluční zákonností, a dokonce kriminální živly. Ukládám urychleně nejpozději do 20. května 1968 do 8 hodin předložit existující poznatky o takovýchto osobách s podáním jejich charakteristiky. Případně zda a jaké protisocialistické tendence se projevíly nebo projevují u těchto osob, případně poznatky o spojení těchto osob s nepřátelskými organizacemi v zahraničí. Poznatky předejte šifrou mému sekretariátu.“⁵

Analytický odbor vypracoval pro potřeby ministerstva vnitra a Komunistické strany Československa tzv. zvláštní zprávu, která informovala nejvyšší funkcionáře strany a státu o založení K 231 a jeho dalších aktivitách od konce března do května roku 1968 a podávala i zprávy o vedoucích osobnostech klubu. Od konce května se činnost tiskové skupiny stále více orientovala na činnost K 231, respektive jeho představitelů nejen v pražském ústředí, ale i v krajích. Jednalo se asi o 15 osob (například Josef Čech, Karel Nigrín, Václav Paleček, Radovan Procházka, Otakar Rambousek, Jan Šmíd), které si vytipovala a k nimž shromažďovala veškeré dostupné informace a dokumentaci (vyšetřovací spisy, operativní materiál apod.). Od dubna 1968 je také patrná snaha MV různými cestami diskreditovat vedoucí osobnosti přípravného výboru Klubu 231:

„Důvěrnou cestou bylo zjištěno, že v průběhu dosavadní činnosti dochází k určité vnitřní diferenciaci mezi vedoucími funkcionáři K 231. Do první skupiny patří např. věkově nejstarší členové – PALEČEK, prof. NIGRIN, NĚMEC a další. Těmto jde především o uspokojení pocitu vlastní důležitosti. Druhá skupina – dr. KRUPÍČKA, PROCHÁZKA, FALERSKÝ, MRÁZ a další – tvoří jakýsi střed. Svými názory působí dojmem lokálních osob. Členové třetí skupiny, mezi něž patří např. MUDr. ŠMÍD, dr. JIRÁSEK a další, projevují veřejné snahy využít K 231 k vyhraněně protisocialistickým cílům. Svou aktivitou v tomto směru získávají rozhodující pozice v K 231 nejen v ústředí, ale i v tvořící se členské základně v krajích a okresech. Původní záměr sjednotit bývalé potrestané na požadavku rehabilitace a materiálního odškodnění přerůstá v silné protisocialistické tendence, proti kterým krajnosti v hmotných požadavcích se stávají druhořadé, i když jejich uskutečnění by mělo negativní společenský dopad.“⁶ Analytický odbor také podával informace o jednání K 231 na různých úradech, jeho snaze o prosazení rehabilitací a o vnitřních vztazích mezi jeho představiteli.

►►►

5 ABS, f. B 2/II (Krajská správa SNB, Správa StB České Budějovice), inv. j. 102. Činnost K 231 a Klubu angažovaných nestraníků – zpráva.

6 ABS, f. A 34, inv. j. 2575. Zvláštní zpráva.

Vstup vojsk pěti zemí Varšavské smlouvy do Československa násilně ukončil téměř pětíměsíční zakladatelskou činnost K 231. Příslušníci sdružení bývalých politických vězňů nepochybovali o tom, že další existence jejich organizace je v okupované zemi nemožná. Oběžníkem z 6. září 1968 vydal přípravný výbor K 231 pokyn všem svým okresním pobočkám, aby k 19. září 1968 ukončily veškeré své aktivity. V očích komunistického režimu však bývalí političtí vězňové zůstávali i po ukončení činnosti svého sdružení „*nepřátelskými osobami*“. Státní bezpečnost i v průběhu sedmdesátých let dvacátého století pravidelně informovala nejvyšší funkcionáře komunistické strany a státu mimo jiné také o aktivitách osob bývalých představitelů K 231. K jejich sledování využila vlastní agenturní síť a operativní techniku a i nadále se zajímala o jejich postoje, politické názory, styky i kontakty do zahraničí.⁷

Bývalým politickým vězňům mohl rok 1968 přinést naději. Po letech příkoří, kdy komunistický režim desítky tisíc z nich nespravedlivě odsoudil, fyzicky i psychicky ničil a i po propuštění s nimi stále jednal jako s osobami druhého řádu, mohli alespoň doufat v nápravu. Ale již chování nejvyšších funkcionářů KSČ a státu před okupací v roce 1968 přineslo další vystřízlivění a s okupací zmizela veškerá naděje. Na většinu bývalých politických vězňů komunistické vedení pohlíželo až do roku 1989 jako na zločince.

▶▶▶

7 BLAŽEK, P. – BURSÍK, T. – HALLA, J. – HOPPE, J.: *Aby se to už neopakovalo. Katalog k výstavě o dějinách sdružení bývalých politických vězňů K-231. Ústav pro studium totalitních režimů, Praha 2008.*